

Wie denkt dat machtsmisbruik en manipulatie de kerk voorbijgaan, heeft het helaas mis. 'Als jij je predikantschap nodig hebt voor je zelfbeeld, is er geen ruimte voor kritiek.'

tekst **Wilfred Hermans** beeld **Jedi Noordegraaf**

HOMMELES IN DE KERK

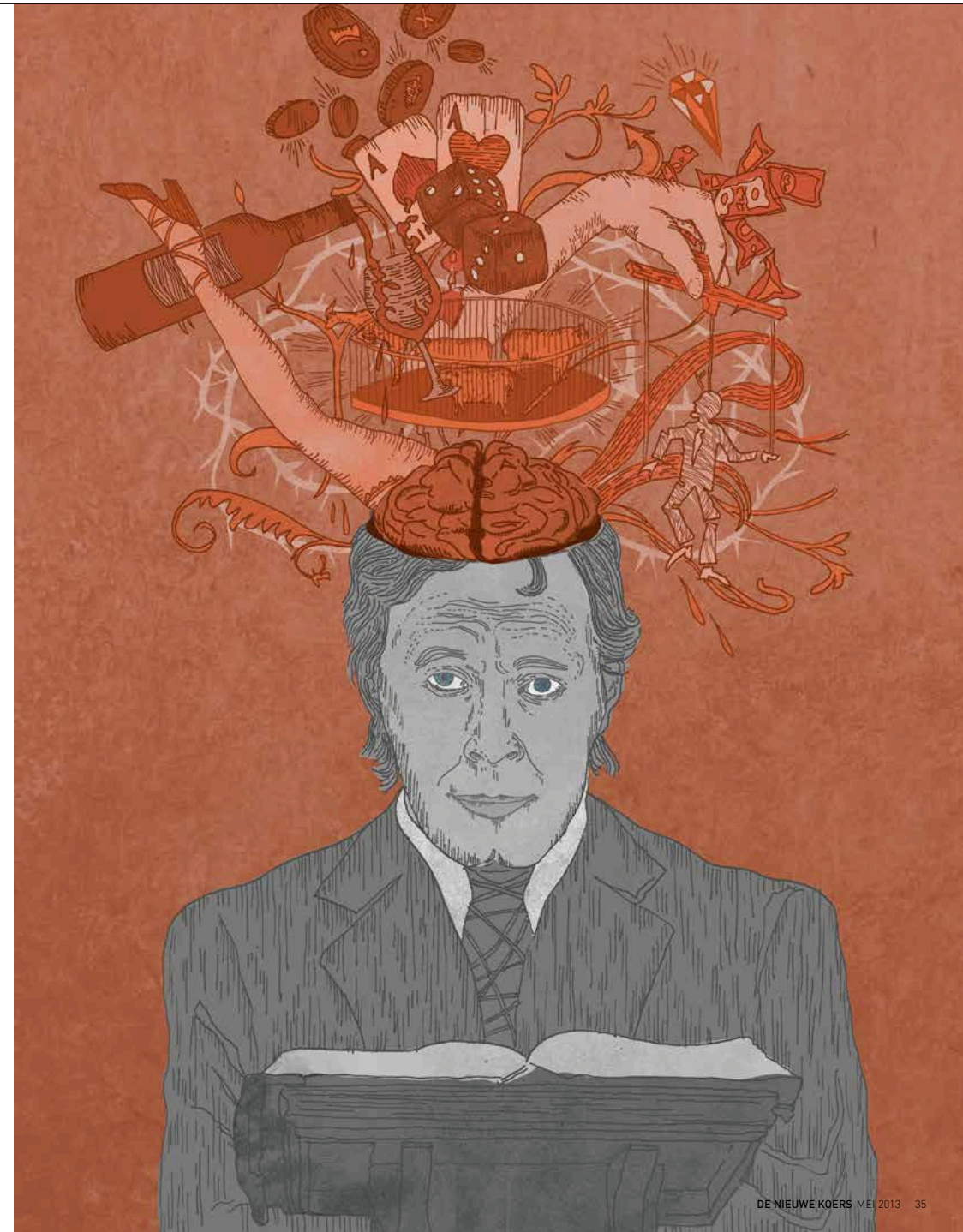
Zodra je begint over manipulatie in de kerk, komen de tongen los. Iedereen kent wel situaties waarbij het misging. Financieel, emotioneel, zelfs seksueel. Praten is één ding, maar een boekje opendoen, dat doet niemand graag. Toch is het nodig, want manipulatie kan slecht tegen openheid.

Joke van Saane, godsdienstpsycholoog aan de Vrije Universiteit in Amsterdam, weet er alles van. Ze schreef onlangs het boek *Geloofwaardig leiderschap*. "Manipulatie gebeurt als mensen afhankelijk gemaakt worden van de leider. De afhankelijkheid van een leider is in veel religieuze kringen vaak onzichtbaar. Dat er machtsverhoudingen zijn in groepen gelovigen is niet erg. Zo werkt het. Het wordt pas slecht als individuele gelovigen geen ruimte meer krijgen voor hun vragen, behoeften en motivaties. Als die ruimte wordt ingeperkt, ontstaat er machtsmisbruik."

Manipulatie heeft volgens Van Saane met verwachtingen te maken. "Als je je aansluit bij een groep gelovigen, verwacht je zingeving, perspectief, contact met God zelf. Maar mensen hebben ook verwachtingen op emotioneel niveau. Juist op dat gebied zijn mensen kwetsbaar. Je verwacht bijvoorbeeld dat je geaccepteerd wordt zoals je bent. Maar zoals in iedere groep worden er ook in geloofsgroepen mensen buitengeslo-

ten of genegeerd. Zodra de leiders hun ogen daarvoor sluiten en zeggen dat God de geloofsgroep een bepaalde kant op stuurt, worden mensen gedwongen zich daarnaar te voegen. Doen ze dit niet, dan ontvangen ze ook geen zingeving, perspectief en sociale steun. Dat is manipulatie. Men creëert afhankelijkheid door voorwaarden te stellen; je bent pas een echte gelovige als je dat laat zien met je giften."

Ton Wintels is gezondheidszorgpsycholoog, bedrijfskundige (specialisatie leiderschap, management en bestuur) en mede-auteur van het boek *Macht en manipulatie – toch niet onder christelijke leiders?!* Zijn eerste eigen ervaring met manipulatie deed hij op toen hij vraagtekens zette bij het gedrag van zijn toenmalige baas, destijds leider van een christelijke hulpverleningsorganisatie. Wintels: "Deze man zei: 'Mirjam, de zus van Mozes, werd melaats toen ze kritiek uitte op haar broer. Dus een dienstknecht Gods bekritisieren blijft niet ongestraft.' Ik verwachtte manipulatie juist niet onder christelijke leiders, zij zouden alles onder het kruis moeten brengen. Maar ik heb bij een christelijke organisatie nog nooit zo veel onchristelijk gedrag gezien. Grensoverschrijdend gedrag, geen transparantie, een leider die aan de touwtjes trekt en marionetten inzet, zijn wil is wet, critici worden zelf bekritiseerd – shoot the messenger –, het zijn allemaal

Ongeveer tien jaar geleden ontstond er een rel rondom een PKN-predikant in het midden van Nederland, die tegelijk voorzitter was van een landelijke, christelijke organisatie. Dominee Pietersen leerde via misleidingen al sinds de jaren '80 tienduizenden euro's van gemeenteleden, vertelt Martijn, destijds gemeentelid. Daarnaast zou hij gedurende tien jaar giften hebben verduisterd. Het grootste deel kon hij niet terugbetalen. Martijn: "De geldvraag wegens 'acute nood', zoals een belastingtegenvalleur of een onvoorzien grote garagerekening, kwam altijd via een brief, en alles moest onder geheimhouding." Martijn wil anoniem blijven, "vooral omdat Pietersen de kwestie afschilderde als 'een hetze door enkele personen'. Hij tracht al sinds 2006 de zaak af te schilderen als een persoonlijk conflict met enkelen, terwijl het om structureel ambtsmisbruik en verduistering ten overstaan van velen gaat. De zaak draait om het misbruiken van je platform om mensen privé aan te schrijven en geld los te krijgen – niet slechts om het niet terugbetalen."

Martijn heeft een compleet dossier aangelegd, en deed uiteindelijk zelfs aangifte bij Justitie, toen een college van de PKN meeding in hoe Pietersen het conflict schetste. "Pietersen stelde je voor de keuze: ben je voor of tegen mij? Indirect deed hij zo een beroep op je loyaliteit." Na melding bij de kerkenraad in 2006 begon de dominee volgens Martijn te manipuleren. "Hij begon tweespalt te zaaien door extreem in de slachtoffersrol te duiken tegenover mensen die loyaal aan hem waren. Praten over de feiten vermeed hij, en ondertussen vertelde hij dat hij een stap ter verzoening had gezet en alleen nog wachtte op de reactie op die uitgestoken hand. Kritiek hierop werd door zijn omgeving afgedaan als 'onchristelijk', terwijl Pietersen zelf dieper in de slachtoffersrol dook: 'Zie je wel, zij willen niet', zei hij dan." Martijn vertelt dat Pietersen na zijn schorsingen in 2007 en 2011 nog steeds preekafspraken maakte, suggererend dat 'het akkefietje' opgelost was. Maar 'vlak voor de preekbeurt zei hij verhinderd te zijn, bijvoorbeeld door een buitenlandreis. Als iemand de kerk in kwestie vertelde over de

schorsing, reageerde Pietersen boos dat er 'een groot onrecht' plaatsvond. Kerken hebben mij e-mails gestuurd waarin hij dit zegt." Martijn geeft aan dat in de schorsingsuitspraken van de kerk te lezen is hoe de predikant geen openheid geeft over zijn handelen. "Ik ben verantwoordelijk over het moedwillig vals omgaan met geestelijke principes, zoals vergeving, deze te misbruiken om je eigen handelen verborgen te houden en daarbovenop anderen in een kwaad daglicht te stellen." Pietersen reageert per mail dat hij de in 2006 ontstane commotie begrijpt. Alle persoonlijke schuldeisers hebben volgens hem hun geld teruggekregen. Pietersen: 'Verder neem ik beslist afstand van de suggestieve en lasterlijke insinuaties, die helaas zo kenmerkend zijn voor het obsessieve gedrag van Martijn.'

Henk was kerkenraadslid van een internationale gemeente. Als hij over andere manipulatieve verhalen hoort, reageert hij cynisch. "Welkom in het Lichaam van Christus." Als godsdienst-pastoraal werker deed Henk de zangleiding, werkte hij met tieners en preekte hij soms. "Het is een kleine gemeente, die veel mensen met gebrokenheid weet te vinden. Klein is veilig. Toen onze voorganger een paar maanden op een kerkelijk vastgesteld sabbatical naar het buitenland ging, begon het te rommelen. Dat begon met een preek van een charismatische vriend van mij, John. Hij bekritiseerde de speerpunten van onze gemeente; het moest om Jezus draaien, de rest was van secundair belang. Natuurlijk, Jezus is het belangrijkste, maar de predikant vanaf de kansel bekritisieren terwijl hij weg is, vind ik niet chic." John, de charismatische vriend, kreeg contact met Michiel. Michiel vertelde getuigenissen, verkocht een boekje waarvan de opbrengst voor de kerk was en gaf profetische beelden door. Samen met John startte hij een bijbelkring in de gemeente. Henk: "Michiel sprak over spectaculaire Godservaringen

en vertelde hoe God hem als profeet had bevestigd. Ik was volgens hem ook een profeet. Dat maakte indruk; Michiel was de man met ervaring. Hij had genoeg charisma om serieus genomen te worden, en hij kende Gods wil voor ons leven. Mensen snakten ernaar dat te horen, vanuit een diep verlangen naar zekerheid. Uiteindelijk kwam Michiel met een profetie voor onze voorganger: 'Het is ongezond voor jou én de gemeente als jij voorganger blijft.' Voornaamste reden: omdat God dit wil. Dat deed ons schrikken. Onze voorganger had natuurlijk zwakke punten, maar Michiel verabsoluteerde die. Hoewel hij het vriendelijk zei, voelde het voor de voorganger als een mes op de keel. We hebben daar als kerkenraad over nagedacht, voor gebeden en geconcludeerd: we denken niet dat dit van God is. Michiel reageerde teleurgesteld. Niet veel later besloten hij en John van hun kring een huiskerk te maken. Michiel begon zijn visie op de huiskerk, die niet strookte met onze visie, druppelsgewijs op de Facebookpagina van onze kerk te plaatsen. In de mailconversatie waarin wij hem vriendelijk vroegen hiermee te stoppen, begon hij mensen

tegen elkaar uit te spelen en woorden te verdraaien. Als een dwarse puber zette hij een manifest van tientallen pagina's online; toen wij dat verwijderden, was hij zo overstuurd dat hij de complete mailconversatie als open brief aan de gemeente op onze Facebookpagina zette. Onthutsend. Ik trok het niet, en heb toen alle contact met hem verbroken. Toen John en Michiel de kerk verlieten, hebben we geprobeerd leegloop te voorkomen door de ophef te sussen: de kerkverlaters zegenen, zo goed mogelijk afscheid nemen." Geconfronteerd met deze reconstructie, laat John weten dat hij zich niet herkent in het verhaal en verder niet wil reageren. Michiel mailt dat hij de onderwerpkeuze ten zeerste waardeert en onze zorg deelt. "De casus is interessant en als fictie goed geschreven. (...) Ik voel geen behoefte er inhoudelijk op in te gaan of dingen te wijzigen. Het is iemands persoonlijke beleving waar ik geen herkenning in vind."

Alle namen in deze waargebeurde verhalen zijn om privacyredenen verzonden.

Casus 1 Ambtsmisbruik

Een leider kan pas manipuleren als hij daar de ruimte voor krijgt

signalen van manipulatie. We manipuleren overigens allemaal, dat hoeft niet negatief te zijn. Ik thuis ook, als ik mijn kinderen stil wil krijgen en even boos word. Maar het wordt gevaarlijk als thema's of de manier van leidinggeven niet meer besproken mogen worden en de transparantie verdwijnt."

Waarom zijn juist religieuze omgevingen vatbaar voor manipulatie, zoals Van Saane schrijft in *Geloofwaardig leiderschap*? "In de hele kerkelijke breedte zie je dat, wanneer er manipulatieve patronen spelen, de voorganger of leider zich vaak geroepen voelt door God, wat meestal samengaat met een gebrek aan zelfvertrouwen. Via die roeping doen ze aan zelfbevestiging, en ze gebruiken gelovigen om die bevestiging te voeden. Dat gaat bovendien vaak samen met een getroebleerde jeugd, zoals lastige verhoudingen met hun ouders of buitensluiting. Er moet dan heel wat gecompenseerd worden in dat voorgangerschap. Als jij je beroep nodig hebt voor je eigen zelfbeeld, is er geen ruimte voor kritiek en probeer je vooral anderen mee te krijgen in jouw denkbeelden. Let wel: dit is slechts een factor die manipulatie bevordert." Ten tweede weten kerkleiders of kerkelijk werkers volgens Van Saane vaak alles van hun gemeenteleden, wat die gemeenteleden enorm kwetsbaar maakt. En ten derde spelen allerlei groepsprocessen

in een religieuze omgeving een rol. "Er komen gedragsregels, er ontstaan subgroepen, er worden machtsspelletjes gespeeld; en de organisatiekundige aspecten zoals regels voor conflicthantering worden vaak genegeerd, want 'we zijn een geloofsgroep en geen organisatie'. Maar ook een kerk is gewoon onderhevig aan de wetten van de organisatiekunde. Als professioneel voorganger moet je dit weten."

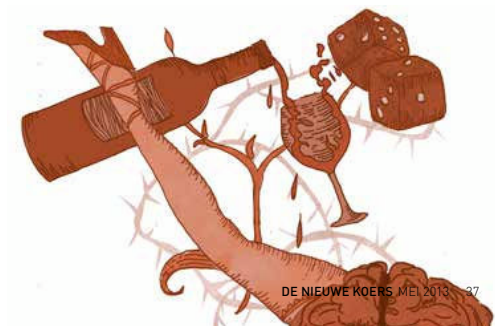
Manipulators kunnen verschillende strategieën hebben, stelt Wintels. "Soms blazen ze zichzelf enorm op, of duiken ze juist steeds in een slachtoffersrol. Een manipulator is dominant en reflecteert niet op zichzelf. Hij is vaak een controlfreak, star, wekt de indruk dat hij weet wat goed voor je is en zal niet schromen je privacy te schenden. Meestal houdt hij weinig vrienden over, want hij ziet iedereen als een bedreiging. Hun echtgenoten hebben dan ook vaak geen ruggengraat. Manipulators zijn vaak het type-Louis van Gaal; je moet mee met zijn gedachtegoed en je onderwerpen aan zijn systeem. Zo niet, dan lig je eruit. Hij begint en eindigt met hommeles, en tussendoor wint hij een titel. Niet duurzaam dus, in tegenstelling tot Guus Hiddink, een coach die het beste uit mensen haalt door ze de ruimte te geven."

Casus 2 De profeet

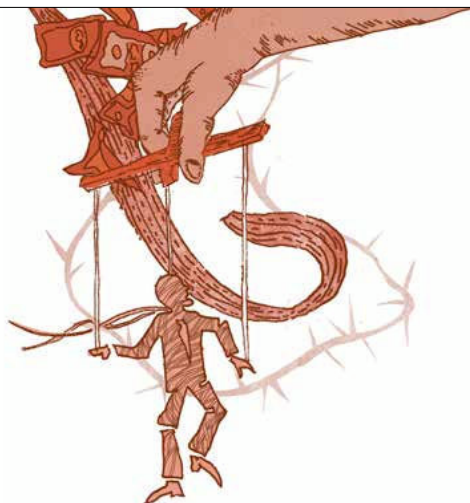
In zowel reformatorische als charismatische kringen staat de voorganger op een voetstuk. Dan ligt manipulatie op de loer. Van Saane: "Gemeenteleden verwachten dat de voorganger een soort door God geroepen supervergelovige is die hun vertelt hoe het zit. Daarmee geef je zo iemand vrij spel. Ik laat studenten geregeld interviews afnemen met predikanten, en over strengreformatorische predikanten hoor ik dit steeds terug: voorgangers die op een voetstuk staan en totaal niet openstaan voor reflectie of kritiek. Op de vraag wie er met hen meedenkt bij grote beslissingen, is het antwoord steevast 'niemand' – meestal in vrome bewoordingen: 'Ik beslis dat in de stilte van de studeerkamer met God.' Wie durft er dan nog iets te zeggen?" Vroeger was Van Saane zelf reformatorisch. "Qua machtsverhoudingen speelde daar vooral de positie van de predikant een rol. Bovendien is die hele kerkstructuur gebouwd op 'door God gegeven' gezag en autoriteit. De mensen die aan de knoppen draaien, hebben invloed op het hele leven van de gemeenteleden: welke kleding ze aan moeten, welke vakantiebestemming ze moeten mijden, hoe ze hun vrije tijd moeten invullen, welke partij ze moeten stemmen." Bij kleine pinksterbewegingen is manipulatie vaak gekoppeld aan een of twee charismatische leiders, terwijl in traditionelere kerken

CHECKLIST MANIPULATIE

- Staat de leider verantwoordelijkheid af of vergroot hij zijn invloedssfeer alleen maar?
- Kan hij zich verontschuldigen voor eigen fouten, en probeert hij daarna serieus zijn gedrag te veranderen?
- Hoe gaat hij om met fouten van anderen? Oefent hij macht over hen uit door kritiek te leveren?
- Zijn er gebieden waarover niet gesproken mag worden, zoals leiding, besluitvorming of financiën?

De derde casus bij dit verhaal laat misschien nog wel het best zien hoe sterk manipulatie kan doorwerken. Een predikant wilde een geval van seksueel misbruik door een collega-predikant aankaarten. Hij werd naar eigen zeggen onder druk gezet door de betreffende predikant en diens kerkenraadsvoorzitter, onder meer door het dreigen met een rechtszaak. De geïnterviewde predikant kreeg kort na het gesprek te veel last van terugkerende spanningen en besloot toch geen toestemming te geven voor de publicatie van zijn verhaal.

Casus 3 Ambtsmisbruik

Voorgangers kennen de kerkhistorie en dogmatiek op hun duimpje, maar vergeten soms dat ze met mensen werken

die langer meedraaien, manipulatie met het systeem verweven kan zijn, legt gezondheidspsycholoog Wintels uit. “Daar is het disfunctionele systeem nodig om de manipulatie in stand te houden: bepaalde vragen kun je niet stellen, er zijn taboes, heilige gedragsregels. Mensen worden daardoor steeds zwakker. Kijk maar naar landen waar een dictator verdwijnt; daar moet een complete omslag plaatsvinden.” In het kerkelijke midden is de voorganger eerder onzeker, omdat onduidelijk is wat de gemeente van hem verwacht, vertelt Van Saane. “Daar kan de voorganger bij gebrek aan invloed via machtsspelletjes gemanipuleerd worden door bijvoorbeeld sterke kerkenraadsleden. Dat leidt minder snel tot excessen dan financieel of seksueel misbruik, maar manipulatie gebeurt ook daar wel degelijk; vaak in processen waarbij wijkgemeenten samengaan, zoals bij de PKN. De voorganger heeft daarbij soms volstrekt geen invloed en moet afwachten. Misschien wordt hij wel weggebojourned. De kerkenraadsvoorzitter die mag blijven, is vaak de meest asertieve, iemand uit het bedrijfsleven. Er komen dus andere machten bovendien. Vaak worden beslissingen gepresenteerd als ‘goed voor het groepsbelang’, terwijl het vooral de belangen van één of twee personen dient, zoals macht, status of geld.”

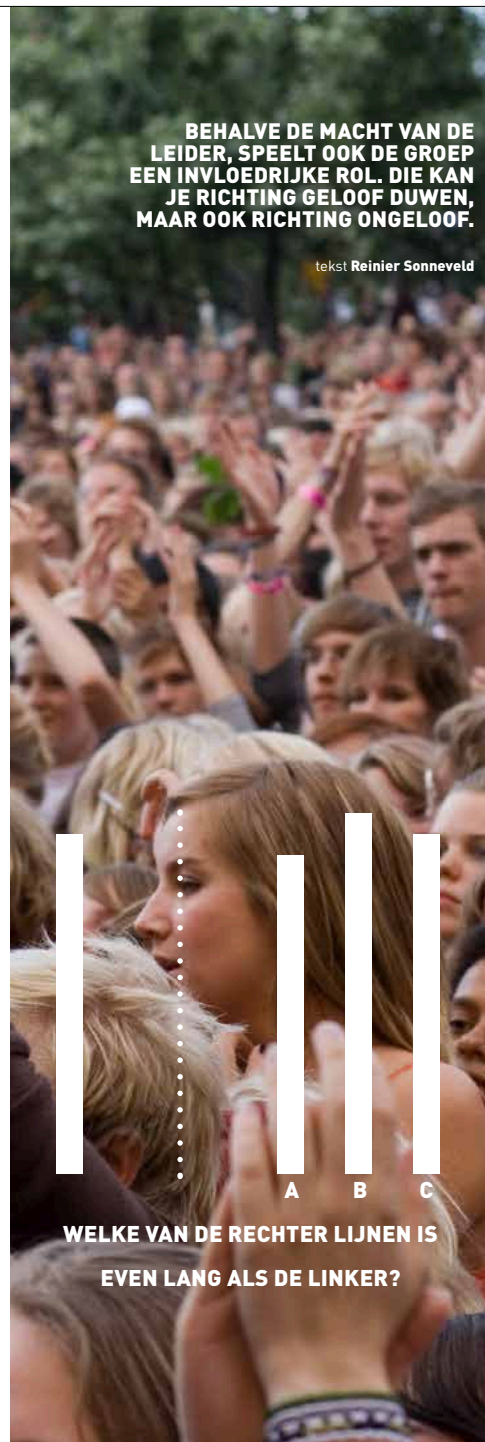
Pijnlijk maar waar: uit onderzoek naar persoonlijkheidsstructuren van gelovigen en ongelovigen blijkt dat beide groepen even egoïstisch zijn. En dus net zo verleidbaar tot manipulatief gedrag. Daarom is in dit geval niets minder waar dan het cliché: voorkomen is beter dan genezen. Zowel Van Saane als Wintels stelt dat het voorkomen van manipulatie bij jezelf begint. Loop je qua emotionele ontwikkeling achter en sta je dus niet zo sterk in je schoenen, dan krijgt een manipulator eerder voet aan de grond. “Je

gehoorzaamt dat wat autoriteit over je heeft”, aldus Wintels. “Een leider kan pas manipuleren als hij daar de ruimte voor krijgt. Als kerkganger moet je jezelf goed kennen, zodat je minder snel dingen doet die niet bij je passen. Ga niet je eigen grenzen over; God nodigt je uit, maar respecteert de vrije wil. Als een kerkelijk leider dat niet doet, strookt dat mijns inziens niet met Gods karakter. Kijk vervolgens naar de vruchten van iemands leiderschap en staar je niet blind op zijn woorden; zijn daden zeggen veel meer.” Zelfkennis is voor de leider zelf uiteraard ook van kardinaal belang. Van Saane zou graag zien dat predikanten de neus uit de boeken halen en beter met een groep leren werken. “Leer iets van groepsdynamica, proef hoe de onderlinge relaties zijn. Als groepsleider bepaal je mede de sociale identiteit van de mensen die zich bewust bij jouw groep aansluiten; weet dat. Professionalisering is voor mij hierin het sleutelwoord. Voorgangers weten vaak te veel van dingen die minder belangrijk zijn; ze kennen de kerkhistorie en dogmatiek op hun duimpje, maar vergeten soms dat ze met mensen werken. Predikantsopleidingen hebben daar te weinig aandacht voor. Er zijn niet voor niets nascholingsprojecten voor predikanten.

Daarnaast moeten we beseffen dat het ambt van predikant in sommige kerken aantrekkelijk is voor mensen aan wie psychologisch gezien iets mankeert. Ze worstelen zich door zo’n zesjarige studie heen, en raken vervolgens verslaafd aan de wekelijkse aandacht. Overigens zijn zij zich hier niet per definitie bewust van; dat maakt het des te lastiger. Om over conflicten of vernieuwing te kunnen spreken, moet een gemeente hier de structuur voor bieden. Geef de predikant een soort regiefunctie.”

BEHALVE DE MACHT VAN DE LEIDER, SPEELT OOK DE GROEP EEN INVLOEDRIJKE ROL. DIE KAN JE RICHTING GELOOF DUWEN, MAAR OOK RICHTING ONGELOOF.

tekst Reinier Sonneveld

WELKE VAN DE RECHTER LIJNEN IS
EVEN LANG ALS DE LINKER?

WELKE GROEPS-DRUK KIES JE?

Lange tijd volgde ik braaf het geboende pad. Ik ging naar een basisschool die was verbonden aan onze kerk, daarna de middelbare school, vervolgens zelfs naar onze eigen theologische universiteit. De kerk waarin ik opgroeide, deed duidelijk haar best de jeugd bij zich te houden.

Bij mij lukte dat uiteindelijk niet. Het geloof hervond ik, maar acht jaar lang ging ik niet naar een kerk. In die tijd leerde ik veel over hoe mensen in elkaar zitten. Een keerpunt was toen ik las over een klassiek onderzoek uit de jaren vijftig. Zes acteurs zitten aan een tafel, plus een onwetend persoon die denkt dat hij meedoet aan een experiment over lengte schatten. De wetenschapper legt uit dat alle deelnemers moeten zeggen welke van de rechter lijnen even lang is als de linker (zie schema links).

Het antwoord is natuurlijk C. Maar de zes acteurs zijn geïnstrueerd om allemaal hetzelfde foute antwoord te geven. Ze zeggen op rij allemaal A. Hoe reageert de onwetende proefpersoon? Hij zegt ook A.

Zonder acteurs erbij gaf bijna iedereen het goede antwoord, met acteurs erbij zestien keer zo vaak het verkeerde! Zo makkelijk slaat onze mening blijkbaar om. We willen erbij horen, gezichtsverlies voorkomen, aardig gevonden worden en we passen ons direct aan. Hoe zou dit gaan tellen bij een minder overduidelijke kwestie als het lengteverschil van twee lijnen? Bijvoorbeeld bij de vraag of God wel bestaat?

Al in de baarmoeder horen we de stemmen van onze ouders, zodat we sneller hun taal overnemen als we eenmaal zijn geboren. Ons brein zit vol zogeheten spiegelneuronen, waardoor we elkaars gebaren, mimiek en bewegingen automatisch imiteren. Iedereen kent het wel, dat gesprekspartners het overnemen als iemand zijn knieën over elkaar doet, gaat geeuwen of zijn handen in zijn nek legt. Als we opvallen, geeft dat onrust, dus passen we ons liever aan.

Pas dat eens toe op geloof en ongelof. De meeste christenen in Nederland groeien op het platteland op, waar soms tien keer zoveel gelovigen wonen als in de stad. Maar als ze daarheen verhuizen om te studeren of te werken, ondergaan ze een enorme cultuurschok. Want thuis was er dan wel sociale druk, maar in hun nieuwe omgeving misschien nog wel meer.

Dat is niet wat we meestal horen. De mythe gaat dat kerken en dorpen gesloten systemen zijn, waar je onder druk wordt gezet om de algemene opinie te volgen. En veel twintigers ervaren het inderdaad als een bevrijding zich te onworstelen aan hun opvoeding en eindelijk ‘zichzelf’ te worden. Maar heel toevallig is dat ‘zichzelf’ precies hoe hun studiegenoten en collega’s er ook over denken...

Want overall is er sociale druk, en misschien nog wel het meest in kringen die zich afficheren als ruimdenkend. Elke omgeving oefent druk op je uit om je aan te passen. Elke groep heeft zijn waarden, regels, ideaalbeelden en etiquette. Die neem je haast automatisch over. Als je denkt dat je ‘jezelf’ bent, ben je dan eenvoudig zo vergroeid met je omgeving dat je geen frictie meer ervaart?

Mijn boodschap is nu dus niet: ontworstel je aan die druk. Mensen zullen altijd worden beïnvloed door hun omgeving. Daarin hebben we geen keus. Waar we wel invloed op kunnen uitoefenen, is welke omgeving. En dat is de reden geweest waarom ik zelf, na acht jaar onderbreking, toch weer aan een kerk meedoe. Als ik sowieso bij een of meer kuddes hoor, dan toch het liefst bij een kudde die zich, hoe onhandig vaak ook, laat inspireren door Jezus. Als er toch overall ‘gepreekt’ wordt en ik daar niet aan ontkom, dan toch graag een preek over God. Je kunt er niet voor kiezen niet beïnvloed te worden. Je kunt er wel enigszins voor kiezen door wie je beïnvloed wordt.